

RESMÎ TARİH TEZİNE “TÜRK TARİH TEZİNE” FARKLI ÇIĞIRLAR, KURUMLAR VE BİR TARİH ALİMİ ZEKİ VELİDİ TOĞAN*

*Fatih Mehmet DERVİŞOĞLU***

ÖZET

Türk Tarih Tezi'nin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde tartışıldığı dönemde, tarih yazıcılığına hakim tek paradigma değildi. Akademik tarihçilik, resmî tarih teziyle eş zamanlı olarak gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Resmî tarih tezinin, milliyetçilik düşüncesi esas olmak üzere pozitivizm ve laiklik temelinde geliştirdiği tezler, Osmanlı geçmişini bir yana bırakıp Türklerin Orta Asya kökenine dikkatleri çekmişti. Bu tavır, Türk tarihinin en eski geçmişini konu edinen yeni araştırma alanlarına sevk ederek tarihin araştırma alanlarını genişletmesiyle Türk tarih yazıcılığına katkı sağlamıştı. Türklerin İslâm öncesi geçmişini yücelterek, İslâm Osmanlı geçmişini hatırlatan bütün sembolleri ortadan kaldırmaya yönelik tarih ve dil tezlerine çekimser ama ihtiyatlı itirazın sahibi Köprülü, I. Tarih Kongresi haricinde bir daha teze ilgili konuşmamasına rağmen itirazını resmî tezin hilafına ortaya koyduğu Türk tarihinin kültürel bütünlüğünü sağlayan eserleriyle ifade eder. Resmî tarih tezi, Millî Eğitim Vekâleti vasıtasıyla ortaöğretimde, tarih ders kitapları ve öğretmenler üzerinde ideolojik bir hâkimiyet kurarken, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti yükseköğretim kurumlarında ve araştırma Enstitülerinde yeterli kontrol mekanizmasına sahip değildir. Cemiyet, Köprülü'nün denetimindeki Türkiyât Enstitüsü'nün çalışmalarına müdahil olmamıştır. Dış Türklerden oluşan Tatar, Azeri ilim adamları, Köprülü'nün gayretleriyle ilmi kariyer sahibi oldular. Enstitü'nün dergisi “Türkiyât Mecmuası”nda yerlerini aldılar. Zeki Velidi Toğan bu ilim adamları arasında temayüz edenlerdendi. Türkiyât Enstitüsü müdürü Fuad Köprülü, 26 Şubat 6 Mart 1926 tarihlerinde Bakü'de toplanan Türkiyât Kongresine katılır.

Anahtar Kelimeler: Köprülü, Türkiyât Enstitüsü, Bakü Türkiyât Kongresi, Zeki Velidi Toğan

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, El-mek: dervisogluth@gmail.com

**DISTINCT AND PIONEERING WORKS FOR OFFICIAL
HISTORY THESIS, INSTITUTIONS, AND A HISTORIAN ZEKI
VELIDI TOGAN**

STRUCTURED ABSTRACT

Turkish History Thesis, discussed during Mustafa Kemal Pasha's leadership, was not the only paradigm dominating historiography. Academic historiology has continued to sustain its development concurrently with the official history thesis. The theses developed by the official history thesis on the basis of positivism and secularism, especially on the idea of nationalism, put aside the Ottoman past and attracted attention to Turkish people's Central Asian origin. Under Köprülü's leadership, academic historiography was carrying out well-established studies, directed at evaluating and examining Turks' historical and cultural development as a whole, at Darülfünun Literature Madrasa and Turkic Studies Institute. Zeki Velidi, a historian from the Eastern Turks and conducting scholarly studies at converging and diverging points of two coexisting paradigms dominating the Turkish Historiography, will be discussed in its general terms in this study.

In spite of his not passing remarks about the thesis once more apart from the History Congress I, Köprülü, the owner of an impartial but prudent objection to history and language theses intended to remove all the symbols reminiscent of Islamic Ottoman past while celebrating the pre-Islamic history of Turkish people, stated his objection with his works, ensuring the cultural integrity of Turkish history and put forward contrary to the official history thesis. While official history thesis was establishing an ideological dominance over history textbooks and teachers in secondary education through Ministry of National Education, The Turkish Historical Research Society did not have adequate control mechanisms in higher education and over research institutions. The society was not involved in the works of Turkic Studies Institute, which was under the control of Köprülü.

Zeki Velidi (Togan), from Bashkir Turks, was born in Bashkortostan, today within the boundaries of Russia, on December 10th, 1890. Togan's birthdate, the year 1890, heralds a groundbreaking generation in Turkish culture history. This generation has an important place in Turkish culture and scientific life. Togan's interest areas develops in more different media, together with crossing his paths with this generation having an impact upon Western Turkishness. The exceptionality in Togan's life is firstly due to the productivity of cultural milieu in which he was born. He grows up listening to genealogy, epic and historical narrations from his father. Zeki Velidi learns Arabic from his father, Persian from his mother and uncle, and Russian from tutors. He was moulded in a strong cultural milieu with ethnography, folk culture and oral culture. He meets Russian orientalists and N.F. Katanov in 1908, in Kazan. Bolshevik Revolution in Russia raised new hopes in the Turkish world and Togan adds political activities to his scholarly studies. Upon witnessing the loss of fighting chance in Turkestan, he first goes to Paris(1923) and from there to Berlin with the aim of proceeding

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015*

in Europe. He goes on studying in the field of historiography after coming to Turkey (1925). He takes the side of Fuad Köprülü at the centre of discussions about Turcology, the Kemalist historiography, Turkic politics in Turkey and in the Russian Empire, the Bolshevik Revolution in Russia.

The very first book with the title 'Turkish Institute, Investigations' is Barhold's work which was collected under the name of 'the Central Asian Turkish Historical Lessons'. This work, with its subject and way of examining history, fills a gap in the way of providing continuity in Turkish history by explaining the history of the Turks until the fifteenth century before Islam. The studies, which are especially significant in the procurement of historical continuity, are to be published by Köprülü and his followers. Togan taught at İstanbul University and his work 'General Introduction to Turkish History', published as lecture notes in 1928, aroused great influence on the next generation.

His criticisms, contrary to the official Turkish History Thesis, were met with strong backlash in the I. History Congress (July 25, 1932), which was held under the auspices of Atatürk. Zeki Velidi was forced to resign from his professorship in Darülfünun a week later. According to Zeki Velidi, congress was a touchstone between the historians regarding politics and the ones having intellectual and conscientious tenacity. Zeki Velidi lived abroad, in Europe for seven years (1932-1939). During this time, he conducted doctoral studies at the University of Vienna and received doctoral degree with İbn Fadlan topic. Upon İnönü's presidency, he returned to Turkey and was appointed as a professor of Turkish History at İstanbul University (1939). During this period, he produced significant works. "Introduction to General Turkish History", "Today's Turkish Country (Turkestan) and its Late History", "Procedural History" are important in terms of introducing Turkish historical sources.

Zeki Velidi's wording, like his speeches, are based on presenting extensive information but mostly submitting the events as free-standing stack of knowledge. Due to his East Turkish origin and illiteracy of science and politics conventions in Turkey, he experienced some difficulties. We can claim that the antipathy to him was on account of his positive attitude towards the Mongols and Timur's historical role, which was contrary to historian society's negative viewpoint. However, the contributions of the Mongol and Timurid to world civilization are among the topics receiving acceptance in today's Western historiography. Called external Turks in Turkey, an enlightened community of Tatar, Azerbaijani origin, historians, men of letters, linguists gathered around Zeki Velidi. This community of scholars probably completed their education in St. Petersburg and Berlin and had all kinds of connections with major Turcologists of 1920s and 1930s before settling in İstanbul. They played a positive role in the establishment and development of Turcology.

Zeki Velidi Togan is a history scholar having a breakthrough especially in the field of General Turkish History. His profound knowledge about the historical geography in which Turks once lived, his scholarly equipment and understanding of history and methodology obtained through scientific studies in European countries either before or after arriving in Turkey conducted to the training of his own followers in a different front of Fuad Köprülü's school by combining the traditional

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015*

education, which he had received since childhood, with his own personality. The project of preparing Turkish World Handbook, one of Togan's scientific concerns, is one of his great achievements. The most important source of work produced in this field in Turkey was 'Turkish World Handbook' when the USSR entered in the process of dissolution. This work generated by the followers of Togan's groundbreaking community had the characteristic of being the most important work which made sense of a statesman's saying "You can go from Turkey to China speaking Turkish" when the Union of Soviet Socialist Republics entered in the process of dissolution.

Key Words: Fuad Köprülü, Turkish History Thesis, Turkic Studies Institute, Bakü Turkic Studies Congress, The School of Köprülü, Zeki Velidi Toğan

1927-1940 dönemi Türk tarih yazıcılığına hâkim tek paradigmanın Romantik yaklaşımdan yola çıkan Türkiye tarihçiliği yerine Orta Asya Bozkır kültürünü ön plana çıkaran Cumhuriyet tarih tezi olduğu varsayımını kabul etmek yanılığa düşülebilir. Bu dönemde, tarih yazıcılığının milliyetçi bir ekseninde gelişmesine devam ettiği ve tarihin millet inşasında temel faktör olarak kullanıldığı da bir gerçektir. Esasen yeni kurulan millî devletler, hükûmî şahsiyetlerini kabul ettirmek ve mücadelelerinin haklılığına delilleri devşirmek; millî devletlerini daha önce kurmuş hâkim devletler ise meşruiyetlerinin kaynağını aramak için geçmişlerine başvuruyordu.¹ Türkiye Cumhuriyetinin kendi özel sebepleri, dış dünyadaki tesirlerle bir araya geldiğinde milliyetçilik ekseninde gelişen tarih yazıcılığı akımlarına katılması gayet tabii idi.

Cumhuriyet tarih tezinin, bizzat Atatürk tarafından dikte olunarak himaye edildiği dönem, aynı zamanda akademik Türk tarihçiliği alanında ciddi adımların atıldığı günlere tekabül eder. Akademik tarihçilik, resmî tarih teziyle eş zamanlı olarak gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Resmî ideolojinin yanında farklı bir tarih yazıcılığı ekolünün varlığını sürdürmesi, resmî tarih görüşünün, tarih yazıcılığının her safhasında teşkilatlı olmaması veya bütün tarih yazıcılığı alanlarını denetleyememesiyle izah edilebilir. Resmî tarih tezi, Millî Eğitim Vekâleti vasıtasıyla ortaöğretimde, tarih ders kitapları ve öğretmenler üzerinde ideolojik bir hâkimiyet kurarken, TTTC yükseköğretim kurumlarında ve araştırma Enstitülerinde yeterli kontrol mekanizmasına sahip değildir. Cemiyet, Köprülü'nün denetimindeki Türkiyat Enstitüsü'nün çalışmalarına müdahil olmamıştır.

Atatürk'ün yakın çevresini teşkil eden ve tarih konusuna meraklı devlet adamı bürokratlar, Atatürk'ün tarihe ilgisi dolayısıyla bu alanla ilgilenen siyasetçi tarihçi amatörlerdi. Aynı muhitte bulunan meslekten tarihçilerle diğerleri arasında tarih yaklaşımlarında ortak bir mutabakat sözü konusu olmadığı gibi İstanbul ilim çevreleri de genellikle Ankara'da üretilen tarih tezlerine karşı duyarsızdı. Bu dönemde Atatürk'ün yakınındaki guruplardan Kadrocular değişik tarih tezleri üretmekle meşgulken, İstanbul Darülfünun edebiyat şubesi mensupları, resmî tezin dışında Fuad Köprülü, kendi tarih yazıcılığı ekolünün temellerini modern tarzda yeniden inşa etmeye başlamıştı bile. Darülfünun müderrislerinden Yusuf Ziya'nın dünya medeniyetinin kaynağı olarak Orta Asya'yı işaret eden ve Apollon'u "Alp Oğlan" olarak takdim eden türdeki tarih tezleri, Darülfünun'un diğer mensupları Fuad Köprülü ve asistanı tarafından Abdulkadir (İnan) tarafından yerden yere vuruluyordu. Kendisini dönemin milliyetçi havasına kaptıran Hüseyin Cahid'in Japonya'nın Kubilay

¹ İlber Ortaylı, bu konuda, Birinci dünya harbinden sonra Macar Gyula Szegfu'nun ilmi tarihçiliğinin yanında "Sümerler'le Macarlar'ın akrabalığını" ispatlamaya çalışan tarihçilik faaliyetinde kabul gördüğünü, Alman Eski Çağ uzmanlarının, Almanlar'la Hititler'in yakınlığını tartışırken, 1930'larda Sovyet tarihçiliğinin enternasyonal çizgisinden milliyetçi motifler uğruna vazgeçtiğini söyler. İlber Ortaylı, Gelenekten Geleceğe, İstanbul, 2001, s. 109.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015

Han (Türkler) tarafından zapt edilmesi konusunda yazdıkları, Yahya Kemal tarafından “burnumuzda Mohaç ve Viyana’nın barut kokusu varken bu beyhude fütihat hikâyelerine ne gerek var” gerekçesiyle eğlence konusu edilmekteydi. (Ortaylı, 2001, s.110; Kemal, 1975, s.83 vd.; Tuncay 1999, s.300).

Resmî tarih tezinin, milliyetçilik düşüncesi esas olmak üzere pozitivizm ve laiklik temelinde geliştirdiği tezler, Osmanlı geçmişini bir yana bırakıp Türklerin Orta Asya kökenine dikkatleri çekmişti. Bu tavır, Türk tarihinin en eski geçmişini konu edinen yeni araştırma alanlarına sevk ederek tarihin araştırma alanlarını genişletmesiyle Türk tarih yazıcılığına katkı sağlamıştı. Türklerin İslâm öncesi geçmişini yücelterek, İslâm Osmanlı geçmişini hatırlatan bütün sembolleri ortadan kaldırmaya yönelik tarih ve dil tezlerine çekimser ama ihtiyatlı itirazın sahibi Köprülü, I. Tarih Kongresi haricinde bir daha tezle ilgili konuşmamasına rağmen itirazını resmî tezin hilafına ortaya koyduğu Türk tarihinin kültürel bütünlüğünü sağlayan eserleriyle ifade eder. “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” eseriyle Türklerin İslâmiyet’i kabulünden itibaren millî kimliğin oluşmasında ve Anadolu’nun yurt edinilmesinde tasavvuf geleneğinin Türk Tarihî içindeki sürekliliği vurgulanır. Fuad Köprülü’nün çalışmalarıyla temeli atılan akademik tarihçiliğimiz, zaman içinde Türk İslâm Sentezi’ne ve onu takip eden sol itirazlara yol açacaktır. Resmî tarih tezinin pozitivist ve laikleştirici tavrına bir tepki de ilmi muhtevası zayıf ama halk nezdindeki tesiri yüksek popülist tarih yazıcılığı ekolünden gelecektir.

A. Türkiyât Enstitüsü Mektebi

Türkiyât, Türkçü tarihçiliğin mensupları belli aralarında dayanışma bulunan teşkilatlı bir mektep olarak kurumlaşması düşüncesi, Türkçü düşüncenin ortaya çıkmasıyla birlikte hep var olmuştur. Bu düşünce Türkçü dernekler içersinde ayrı bir şube olarak teşkilatlandırılmış, fakat hiç ihmal edilmemiştir. Türkçü tarihçilerin, Darülfünun içinde bir “Türkoloji Enstitüsü” kurma teşebbüsleri de İTC yönetimi tarafından Maarif Nezaretine bağlı “Âsar-ı İslâmiye ve Millîye Tetkik Encümeni” kurulmasıyla karşılanmıştı.

1. Türkiyât Enstitüsü

Türkçü tarihçiliğin “akademik” temsilcileri, “Türkiyât Enstitüsü“ kurma çabaları Cumhuriyet devrinde de sürdürülmüştür. Darülfünun Edebiyat Medresesinde, Necip Asım (Yazıksız), Fuad Köprülü tarafından başlatılan teşebbüs, Maarif Vekâleti müsteşarlığına Fuad Köprülü’nün tayin edilmesiyle, Ankara’da Bakanlıktan da gereken desteği görür. Maarif Vekâletinin hazırladığı, İstanbul Darülfünunu Edebiyat bağlı bir “Türkiyât Enstitüsü” kurulmasını düzenleyen talimatname, Bakanlar Kurulunun 12 Kasım 1924 tarihli toplantısında kabul edilir. (Akt. Akbayrak, 2012, s. 290), Necip Asım, Darülfünun civarında bir binanın Türkiyât Enstitüsüne tahsis edilmesini ister. Vaktiyle kendisinin Darülfünuna bağışladığı “Necip Asım “ Kütüphanesi”yle Kütüphane’de bulunan Türkiyâtla ilgili kitapları ve geçmişte alınıp sonra İstanbul’un ücra bir kütüphanesine atılmış olan “Katanov”² Kütüphanesinden oluşan bir kütüphane ayrıca, “Terbiye Ders Müzesi”inde bir nüveden oluşan, temel üzerinde etnoğrafya müzesiyle iki dershaneyi havi bir Türkiyât Müessesesi hayal eder. Burada Darülfünun talebesine ve halka, Türk tarihi, Türk dili tarihi, Türk edebiyatı tarihi, Türk etnoğrafyası, Türk güzel sanatları konusunda ders verilebileceğini yazar (Asım, 1923, s.290).

Türkiyât Enstitüsü, Necip Asım’ın hayal ettiği gibi, tarih, dil, dilbilimi, etnografi ve coğrafya alanlarında araştırma yapmayı hedeflemişti. Fuad Köprülü’nün ilmî şahsiyeti dış Türklerden bir münevver topluluğunun Rusya ve Avrupa’da ilgili alanlarda eğitim görek aynı zaman diliminde İstanbul’da Türkiyât Enstitüsünde buluşmaları Fuad Köprülü Mektebi’nden önce “Türkiyât Enstitüsü Mektebi”ni hayata geçirmişti.

² Nikoloy Federoviç Katanov, RusTatar bilgini, Şarkiyatçı.

Dış Türkler'den oluşan Tatar, Azeri ilim adamları, Köprülü'nün gayretleriyle ilmî kariyer sahibi oldular. Enstitü'nün dergisi "Türkiyât Mecmuası"nda (İlgürel, 1975, s. 10355; İlgürel, 1976-1977, s. 233262) yerlerini aldılar. Fuad Köprülü tarafından idare edilen Avrupa'daki şarkiyat enstitüleriyle münasebette olan Türkiyât Enstitüsü uluslararası muhtevalı Türkiyât mecmuası'nın birinci cildini, 1925 yılının Ağustos ayında yayınladı.³ İlk sayıda, Fuad Köprülü, Necip Asım, Ali Canip, Abdulkadir (İnan) gibi yerli Türkologlar Viladimiroviç Barthold, Friedrich Giese, Ludvig Liketi, C Huart, J Nemet ve Moodtmann gibi tanınmış yabancı şarkiyatçıların çalışması yayınlanmıştır.⁴

Türkiyât Encümeni, Türkoloji alanında sekiz başlık altında topladığı yayın faaliyetlerine de sürdürme kararı almıştır. Bu başlıklar şunlardır; Türk Halk Hikâyelerine ve Saz Şairlerine Ait Metinler, Tetkikler, Tercüme Eserler, Anadolu Türklerine Ait Tarihî Metinler, Lisanî Eserler, Anadolu Türklerinin Halk Edebiyatı, Vesikalar, Muhtıralar'dır. Birinci başlık altında yayınlanan eserlerin⁵ dört tanesi Köprülü'ye, Sadettin Nuzhet'e, diğer ikisi ise öğrencileri Pertev Naili (Boratav) ve Abdülbaki (Gölpınarlı) ya aittir. Türkiyât Enstitüsü, Tetkikler başlığını ilk kitabı, Barthold'un, Darulfünûn'da verdiği konferanslardan oluşan Orta Asya Türk Tarihî Hakkında Dersler ismi altında toplanan eseridir.⁶ Eser, konusu ve Tarihî inceleme usûlüyle, Türklerin İslâmiyet öncesi tarihini on beşinci asra kadar izah ederek, Türk tarihinde sürekliliği temin yolunda bir boşluğu doldurmuştur. İkinci eser, Köprülü'nündür.⁷ Tercüme Eserler, başlığı altında, F.W. Hasluck'un Bektaşilik Tetkikleri⁸ isimli çalışması yayınlanır. İkinci eser H. A. Gibbons'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu⁹ eseri yayınlanır. Giese ve Köprülü, tarafından kuruluş meselesini ele alış tarzı eleştirilmekle birlikte, eserin Osmanlıların Avrupa'ya geçişleri esnasında Balkanlar'ın durumunu tasviri bakımından önemli olduğu kabul edilmektedir. Tercüme eserlerin üçüncüsü, Barthold'un Uluğ Bey ve Zamanı isimli çalışmasıdır.¹⁰ Dördüncü kitap, H.A.R. Gibb'in Orta Asya'da Arap Fütuhâtı isimli eseri,¹¹ beşinci ve bu serinin son kitabı, Max Silberschmidt'in Venedik arşiv belgelerinden istifade ile Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde Şark meselesini ele aldığı Venedik Menbaalarına Nazaran Şark Meselesi isimli çalışmadır.¹²

Anadolu tarihine ait eserler, Anadolu Tarihine Ait Tarihine Menbealar külliyyatı içinde yayınlanmıştır. Bu külliyyatın ilk eseri Aziz Bin Erdeşir Esterâbâdi'nin Bezmü Rezm isimli eseridir.¹³ Bu eseri, Kıpçak Türkçesi hakkında Mısır'da yayınlanmış, El Kavninü'l Külliyye li zapti'l Lûgatü'l Türkiye isimli bir yazma eserle devam eder.¹⁴ Bu serinin son eseri Abû Hayyan'ın 1321 (1896-1897) tarihinde Mısır'da yazdığı El İdrâkü'l-Lisânü'l Etrâk isimli yazma eseridir.¹⁵ Anadolu Türklerinin

³ Türkiyât Mecmuası, Cilt I, Ağustos 1925, İstanbul Darulfünûn Türkiyât Enstitüsü

⁴ Türkiyât Mecmuasının I. II. Ciltleri yazı başlıkları ve yazarları için bakınız; Akbayrak, a.g.e., s. 297-298

⁵ Köprülüzade Mehmet Fuad, Gevheri, İstanbul, Yeni Matbaa, 1929; Köprülüzade Mehmet Fuad, Erzurumlu Emrah, İstanbul Evkaf Matbaası, 1929; Köprülüzade Mehmet Fuad, 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Sazşairleri, İstanbul Evkaf Matbaası, 1930; Köprülüzade Mehmet Fuad, Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi İstanbul Evkaf Matbaası, 1930; Sadettin Nuzhet, Pir Sultan Abdal, İstanbul Evkaf Matbaası, 1930. Pertev Naili (Boratav), Köroğlu Destanı, İstanbul Evkaf Matbaası, 1931. Abdülbaki, Melamilik Melamiler, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

⁶ W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Evkaf Matbaası, İstanbul 1927.

⁷ Köprülüzade Mehmet Fuad, Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divânî Türkîi Basit, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

⁸ F.W. Hasluck, Bektaşilik Tetkikleri, Çev. Rağıp Hulusi, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

⁹ H. A. Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çev. Rağıp Hulusi, Devlet Matbaası, İstanbul 1928

¹⁰ W. Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, Çev. Tahiroğlu Akdes Nimet, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930

¹¹ H.A.R. Gibb, Orta Asyada Arap Fütuhâtı, Çev. M. Hakkı, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930.

¹² Max Silberschmidt, Venedik Menbaalarına Nazaran Şark Meselesi, Çev. Köprülüzade Ahmed Cemal, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930.

¹³ Aziz Bin Erdeşir Esterâbâdi, Bezmü Rezm, Hazırlayan Kilisli Rıfat (Bilge), Devlet Matbaası İstanbul 1928

¹⁴ El Kavâninü'l Külliyye li zapti'l Lûgatü'l Türkiye, Kilisli Rıfat (Bilge), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

¹⁵ Abû Hayyan, El İdrâkü'l-Lisânü'l Etrâk, Hazırlayan Caferoğlu Ahmet, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015

Halk Edebiyatı başlığı altında ise, Anadolu'nun farklı yörelerinden derlenmiş 1760 maniye kapsayan Mâniler'i yayınlanmıştır.¹⁶ Vesikalar başlığı altında da bazı arşiv belgelerine dayanan araştırma eserleri yayını yapılmıştır.¹⁷

Türkiyât Enstitüsü yayınlarının son başlığı olan Muhtıralar faslında ilmi kongrelerdeki bildiri, tebliğleri yayınlamayı kararlaştırmalarına rağmen bu başlık altında sadece Fuad Köprül'nün Influence du Chamanisme TurcoMongol sur les ordres Mystiques Musulmans isimli Fransızca tebliği yayınlanmıştır.¹⁸

2. Bakü Uluslararası Türkoloji Kongresi

Türkiyât Enstitüsü müdürü Fuad Köprülü, 26 Şubat 6 Mart 1926 tarihlerinde Bakü'de toplanan Türkiyât Kongresine, Hüseyinzade Ali ve Ankara Etnoğrafya Müzesi müdürü Macar Julius Mesaroş ile birlikte Türkiye'yi temsilen katılır. İstanbul'da bulunan ünlü Rus şarkiyatçı Barthold, Fransız şarkiyatçı Menzel ile birlikte İstanbul'dan hareket eden heyet Azarbeycan'da samiyetle karşılaşır (Köprülü, 1926, s.295). Köprülü, Kongrede, edebiyat, edebiyat Tarihî ve Türk lehçeleri hakkında tebliğler sunmuştur. Köprülü, İslâm'dan önceki İran'ın Türkler üzerindeki tesiri konulu tebliğinde "Anadolu halkının Türk yerleşmesinden sonra ve tarih boyunca etnik tabakalar halinde teşekkül ettiğini anlatır" Köprülü, diğer bir tebliğinde Arap medeniyeti olmadığını İslâm medeniyeti olduğunu vurgular (Hüseyinzade Ali, 1998, s.68).

Kongrede, en hararetli tartışmalar, Latin alfabesi konusunda yapılmış ve Latin harfleri, ekseriyetle kabul edilmiştir. Türkiye'nin bu konuda resmî görüşü bilinmediği için Türk delegeler yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için çekimser kalmışlardır.¹⁹ Bakü Birinci Türkoloji Kongresiyle, SSCB'de Asyalı geçmişe duyulan ilgi somutlaşır. Hedef, Bakü'yü Türkçe konuşulan dünyanın, entelektüel merkezi konumuna getirmektir. Kimileri bu olayı, Sovyet rejiminin pantürkist hareketi tesirsiz kılmak için karşı bir karşı saldırı olarak değerlendirmektedir. Kongre'de Orhun Yazıtlarıyla ilgili bir sergi açılır. Eski Türk tarihin kaynaklarının kolayca anlaşılabilir bir dille yazılması önerilir. Bütün Türk dillerini içine alacak bir sistem oluşturulur, Bakü bir inceleme müzesini de kapsayan büyük bir Türkoloji ve etnoloji merkezi yapılacaktır.²⁰ Bakü Kongresi bir manada Türkiye'ye meydan okumadır. Sovyet Devleti Türkoloji araştırmalarında Türkiye'nin önüne geçmek istemektedir.

3. Zeki Velidi Togan (1890-1970)

Başkırt Türkler'inden olan Zeki Velidî (Togan) 10 Aralık 1890 yılında bugün Rusya sınırları içinde olan Başkırteli'nde doğmuştur. İlk tahsiline babası Ahmet Şah Molla'nın medresesinde başlar; babasından şecere, destan ve Tarihî rivayetleri dinleyerek büyür. Bu konuda asıl şöhrete sahip, büyük amcası Veli Molla'nın da rahle-i tedrisinden geçer. Zeki Velidi'nin dayısı Habib Neccar, Kazanlı Şehabettin Mercani'nin gözde talebelerindendir; Tarihe, ziyadesiyle ilgili olan Neccar, Ahemet Cevdet Paşa'nın tarihini (12 cilt) birkaç defa zikretmekten zevk almaktadır. Zeki Velidi, babasından Arapça annesinden ve dayısından Farsça, özel hocalardan Rusça öğrenir. Kuvvetli bir kültür muhiti içinde, etnografya halk kültürü, şifahi kültürle haşır neşir olur. 29 Haziran 1908 tarihinde Kazan'da Rus Şarkiyatçılarla N.F Katanov'la tanışır. Kasımiye Medresesi'ne "Türk Tarihi" ve "Arap Edebiyatı" muallimliğine atanır. Derslerinde okutmak için "Türk ve Tatar Tarihi"

¹⁶ Kilisli Rifat (Bilge), Mâniler, Devlet Matbaası, İstanbul 1928

¹⁷ Ahmet Refik (Altınay), Anadolu'da Türk Aşiretleri, Devlet Matbaası, İstanbul 1930; Ahmet Refik (Altınay), Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, Devlet Matbaası, İstanbul 1931;

¹⁸ Fuad Köprülüzade Mehmed Fuad, Influence du Chamanisme TurcoMongol sur les ordres Mystiques Musulmans, Zelliç Matbaası, İstanbul 1929

¹⁹ Hüseyinzade Ali (Turan), y, a.g.e., s. 69

²⁰ Copeaux, a.g.e., s. 30

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015

eserini yazar. Eseri büyük ilgi uyandırır; Yusuf Akçura ve Katanov birer makale ile takdirlerini bildirirler; Kazan Üniversitesi'nin Tarih ve Arkoloji Cemiyetine aza seçilir (Baykara, 1989, s.47). Zeki Velidi üzerinde Katanov'un tesiri büyük olmuştur. ²¹ Katanov ²² karısının tazyikiyle kütüphanesini satışa çıkarmak zorunda kalınca Togan ona yardımcı olacaktır.

Bolşevik ihtilali, Rusya Türklüğü'nde yeni ümitler doğurur. Zeki Velidi Başkırt Türklerinin Siyasî mücadelesinde önderlik eder. Türkistan'da Ruslar'a baskınlar tarzında mücadele ettikleri için "Basmacı" adı verilen hareketin içinde yer alır; ayrıca Türkistan Millî Birliğinin kurucusu ve yöneticisidir. Basmacılar İsyanındaki mücadelesi (1920-1922) üç yıl sürecektir. Zeki Velidi'nin Türkistan'daki mücadelesi hem fikir hem de silahlı mücadeleye dayanır. Türkistan'daki mücadele şansının yitirildiğin gördüğünde Avrupa'da devam etmek üzere İran, Hindistan yoluyla Paris'e (1923) oradan Berlin'e geçer. Türkiyât alanındaki çalışmalarına ve konferanslar yoluyla Siyasî mücadelesine aralıksız devam eder. 1925 yılında Dr. Rıza Nur'un Berlin'de telkinleriyle Türkiye'ye gelerek tarihçilik alanında çalışmalarına devam etti (Baykara, 1989, s.1415). Bolşevik ihtilalinden sonra Türkiye'ye göç eden ikinci göç dalgası içinde yer alır. Rus Çarlığı döneminde başlayan Türklüğün siyasî mücadelelerine Bolşevikler iktidarında devam etmiştir. Rus Çarlığında, Rusya'da Bolşevik ihtilalinde, Türklük siyaseti, Türkiye'de, Kemalist tarih yazıcılığı, Türkoloji, tarih tartışmalarının odağında bulunmuştur.

1927 yılında İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Tarihî Muallimliğine atanır. 1927-1932 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde dersler verdi. 1928 yılında ders notları olarak yayınlanan "Umumî Türk Tarihine Giriş" isimli eseri, sonraki nesiller üzerinde büyük tesir uyandırmıştır. Türk tarihinin eski devirleri" ismini taşıyan ilk bölümü muhtemelen Türk Tarih Tezi'nin ilham aldığı kaynaklardan birisi olmuştur. Togan, eserinin bu bölümünde Türk "ırkının" brekisefal hususiyetlerini sergiler ve prehistorik göçleri anlatır. Ankara'da Atatürk'ün himayesinde toplanan I. Tarih Kogresi'nde (25 Temmuz 1932) resmî Türk Tarih Tezi'ne ters düşen tenkitleri şiddetli tepkiyle karşılanmıştı. Zeki Velidi bir hafta sonra Darülfununundaki kürsüsünden istifade etmek zorunda kalmıştır. Z. Velidi'ye göre kongre "siyaseti gözeten tarihçiler ile fikri ve vicdani salabeti olan tarihçiler arasında bir mihenk taşı olmuştur" (İnalçık, 2002, s.125).

Z. Velidi, yurt dışında, Avrupa'da yedi yıl kalır (1932-1939). Bu süre içinde, Viyana Üniversitesinde doktora çalışmalarını yürütür, İbn Fadlan konusuyla doktora payesi alır. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı üzerine Türkiye'ye döner, İstanbul Üniversitesi Türk Tarihî profesörlüğüne atanır (1939). Bu dönem, Z. Velidi'nin önemli eserler verdiği yıllardır.²³ "Umumi Türk Tarihine Giriş", "Bu günkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi", "Tarihte Usul", Tarihte Usul, Türk Tarihî kaynaklarını tanıtmak bakımından önemlidir.

Z Velidi'nin üslubu, konuşmaları gibi, yoğun bilgi sergileyen, fakat olayları çoğu defa bağlantısız bilgi yığını olarak sunmayı esas almaktadır. Z Velidi'nin 1948-1949 yıllarında Tarih

²¹ 1912 yılında Katanov, Zeki Velidi'yi, evinde bir yemeğe davet eder. Misafirler çekildikten sonra ona şunları söyler; "doğu Türk ve Moğollar'dan oryantalizm yoluna şimdiye kadar üç kişi Dorji Banzatov, Çokan Velihanov ve ben (Katanov) intisab etmiştik. Biz hepimiz Rus kültürüne bütün varlığımızla kendimizi verdik. Ben, şamanlikten ayrılıp hristiyan oldum, onlara hizmet ediyorum. Dorji ile Çokan 35 yaşlarına gelmeden votkadan (içkiden) öldüler. Çünkü Rus arkadaşlarım onlara ve bana bundan başka bir şey öğretmediler. Şimdi sen dördüncü oluyorsun. Bu muhitten kendinin kuru. Benim muhitim İslâmiyet gibib kuvvetli bir kültüre sahip değildi. Bizim varlığımız kalmadı. Rus muhitinde de yabancı kaldık. Sen kuvvetli bir kültür muhitine mensup olduğunun ehemmiyetinin müdrük olmalısın." Katanov bunları söylerken votkasını durmadan içiyor ağlıyordu. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, s. 106

²² Katanov'un karısı, kendisiyle kitapları arasında tercih yapmasının isteyince kütüphanesini satışa çıkarır. Zeki Velidi, Yusuf Akçura vasıtasıyla, yedi bin ciltlik kütüphanenin Evkaf Müdürlüğü kanalıyla Türkiye'nin satın almasının sağlar. Bu kütüphane bilahare İstanbul Ünverstesi Türkiyât Enstitüsü kütüphanesinin nüvesini oluşturacaktır. Baykara, a.g.e., s. 7

²³ Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946; Bu günkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1942; Tarihte Usul, İstanbul 1950.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015

Enstitüsü veya Umumi Türk Tarih Enstitüsü kurma çabaları netice vermez ama 1950 yılında bir İslâm Tetkikleri Enstitüsü projesi kabul görerek hayata geçirilir. İnalçık, Zeki Velidi'nin, Moğollar'ın ve Timur'un Tarihî rolüne müspet yaklaşımının tarihçi çevrelerde olumsuz bakış açısına aykırı olması nedeniyle antipati kazandığını söyler. Hâlbuki günümüz Batı tarihçiliğinde Moğol ve Timuruların medeniyet dünyasına katkıları kabul edilen konular arasındadır (İnalçık, 2002, s.126). Türkiye'de dış Türkler olarak isimlendirilen, Tatar, Azeri kökenli, tarihçi, edebiyatçı, dilbilimci bir münevver topluluğu Zeki Velidî'nin çevresinde toplanmıştır. Bu ilim adamları topluluğu, muhtemelen, eğitimlerini, Sen Petersburg ve Berlin'de tamamlamış, İstanbul'a yerleşmeden önce de 1920'lerin ve 1930'ların büyük Türkologlarıyla bir türlü ilişkileri olmuştu. Türkiye'de Türkoloji'nin yerleşmesinde ve gelişiminde müspet bir rol oynamışlardır.

Zeki Velidi Togan, özellikle Genel Türk Tarihi alanında bir çıgır açmış, bir tarih âlimimizdir. Türkler'in bir zamanlar yaşadığı coğrafya ve tarihi coğrafya hakkındaki derin bilgisi gerek Türkiye'ye gelmeden önce gerekse sonra Avrupa ülkelerindeki ilmi tetkikleriyle temin ettiği ilmi donanım tarih ve metodoloji bilgisi, çocukluğundan beri gördüğü geleneksel eğitimini şahsında birleştirerek Fuad Köprülü ekolü içinde fakat farklı bir cephesinde kendi takipçilerinin yetişmesine vesile olmuştur. Togan'ın ilmi kaygılarından birisi Türk Dünyası El Kitabı hazırlanması projesi onun büyük başarılarından birisidir. SSCB dağılma sürecine girdiğinde Türkiye bu alanda yapılmış en önemli kaynak eser; “Türk Dünyası El Kitabı” kitabıdır.

KAYNAKÇA

- Abû Hayyan, El İdrâkû'l Lisânü'l Etrâk, Hazırlayan Caferoğlu Ahmet, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.
- Ahmet Refik (Altınay), Anadolu'da Türk Aşiretleri, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- Ahmet Refik (Altınay), Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Aziz Bin Erdeşir Esterâbâdi, Bezmü Rezm, Hazırlayan Kilisli Rıfat (Bilge), Devlet Matbaası İstanbul 1928.
- BARHOLD, W., Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Evkaf Matbaası, İstanbul 1927.
- BARTHOLD, W., Uluğ Bey ve Zamanı, Çev. Tahiroğlu Akdes Nimet, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930.
- BAYKARA, Tuncer, Zeki Velidi Togan, Kültür Bakanlığı Yay, 1989.
- BORATAV, Pertev Naili, Köroğlu Destanı, İstanbul Evkaf Matbaası, 1931.
- Bu günkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1942.
- Düstur, 3.Tertip, C. 6, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1934. Akt. Akbayrak, Hasan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı, II. Baskı, İstanbul 2012.
- El Kavânînü'l Külliyyelizaptî'l Lûgatü'l Türkiye, Kilisli Rıfat (Bilge), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.
- Etienne Copeaux, Türk Tarih Tezinden Türk İslâm Sentezine, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 1998.
- GIBB, H.A.R., Orta Asyada ArapFutuhâtı, Çev. M. Hakkı, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930.
- GIBBONS, H. A., Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çev. Ragıp Hulusi, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Melamilik Melamiler, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.
- HASLUCK, F.W., Bektaşilik Tetkikleri, Çev. Rağıp Hulusi, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Hüseyinzade Ali Bey, Haz, Ali Haydar Bayat, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay, Ankara 1998.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015

- Hüseyinzade Ali Bey, Haz, Ali Haydar Bayat, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay, Ankara 1998.
- İLGÜREL, S., “Türkiyât Enstitüsü“, TK, S. 158 1975,
- İLGÜREL, S., “Türkiyât Mecmuası Bibliyografyası”, Tarih Enstitüsü Dergisi, 78, (1976-1977).
- İNALCIK, Halil, “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları”, 13. Türk Tarih Kongresi C I, TT Yayını, Ankara 2002.
- Kilisli Rıfat (Bilge), Mâniler, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Bakü Kongresi”, Cumhuriyet, 29 Mart 1926 Nakleden, Akbayrak, Hasan Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Yazımı, II. Baskı, İstanbul 2012.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, Influence du Chamanisme Turco Mongol sur les ordres Mystiques Musulmans, Zelliç Matbaası, İstanbul 1929.
- Köprülüzade Mehmet Fuad, Erzurumlu Emrah, İstanbul Evkaf Matbaası, 1929; Köprülüzade Mehmet Fuad, 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Sazşairleri, İstanbul Evkaf Matbaası, 1930.
- Köprülüzade Mehmet Fuad, Gevheri, İstanbul, Yeni Matbaa, 1929.
- Köprülüzade Mehmet Fuad, Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi İstanbul Evkaf Matbaası, 1930.
- Köprülüzade Mehmet Fuad, Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divânı Türkî Basît, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- TUNCAY, Mete, Cumhuriyet Yönetimi’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923–1931), İstanbul 1999.
- Necip Asım, “Türkiyât Müessesesi”, İkdâm 8 Nisan 1923, No 9362; Nakleden, Akbayrak, Hasan Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Yazımı, II. Baskı, İstanbul 2012.
- ORTAYLI, İlber, Gelenekten Geleceğe, İstanbul, 2001.
- Sadettin Nuzhet, Pir Sultan Abdal, İstanbul Evkaf Matbaası, 1930.
- SILBERSCHMIDT, Max, Venedik Menbaalarına Nazaran Şark Meselesi, Çev. Köprülüzade Ahmed Cemal, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930.
- TOGAN, Zeki Velidi, Tarihte Usul, İstanbul 1950.
- TOGAN, Zeki Velidi, Hatıralar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.
- TOGAN, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946.
- TOGAN, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946.
- Türk Dünyası El Kitabı C. I, II, III, , Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992.
- Türkiyât Mecmuası, Cilt I, Ağustos 1925, İstanbul Darulfünun Türkiyât Enstitüsü
- Türkiyât Mecmuasının I. II. Ciltleri yazı başlıkları ve yazarları için bakınız; Akbayrak, Hasan Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Yazımı, II. Baskı, İstanbul 2012.
- Yahya Kemal, Tarih Muhasebeleri, İstanbul, 1975.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

DERVİŞOĞLU, M.F., Resmî Tarih Tezine “Türk Tarih Tezine” Farklı Çıgırlar, Kurumlar ve Bir Tarih Alimi Zeki Velidi Togan, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/3 Winter 2015, p. 343-352, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8053, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/3 Winter 2015

